

Елементи нематеріальної культурної спадщини України в Міжнародних списках ЮНЕСКО

I. Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства

1) «Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості». Рік включення – 2013.

Жителі села Петриківка здавна прикрашають своє житло, домашні речі та музичні інструменти орнаментальним розписом, заснованим на спостереженні за місцевою флорою і фауною і сповненим фантастичних квітів та інших природних елементів. Це мистецтво багате на символи: скажімо, півень символізує вогонь і духовне пробудження, птахи символізують світло, гармонію та щастя. Згідно з народною традицією, розписи оберігають людей від злиднів і лиха. У кожній родині сьогодні є принаймні один носій-практик, що робить декоративний розпис невід'ємною частиною повсякденного життя в громаді. Малярські традиції, включно з символікою орнаментальних елементів, передаються, оновлюються та вдосконалюються від одного покоління до іншого. Основи петриківського декоративного розпису викладають у місцевих навчальних закладів усіх рівнів, від дошкільних до коледжів, причому всім дітям надається однакова можливість вивчати його.

2) «Традиція Косівської мальованої кераміки». Рік включення – 2019.

Традиція косівської мальованої кераміки – посуду, обрядових речей, іграшок та кахлів – зародилася у XVIII столітті, а свого розквіту досягла в середині XIX століття. Вироби виготовлені з місцевої сірої глини, политої білою глиною кремової текстури; після висихання їх розфарбовують технікою дряпання металевою паличкою, утворюючи графічний контурний малюнок. Потім їх обпалюють і фарбують оксидами металів, щоб отримати традиційні зелений і жовтий кольори, неодмінну особливість кераміки. Іноді майстри додають трохи кобальту, але не настільки, щоб втратити традиційне забарвлення. Під час випалу зелений барвник розтікається, створюючи акварельний ефект, який зазвичай називають «сльозами». Основною особливістю косівської кераміки є образне оформлення орнаменту. Сюжетний мотив виражає історію, побут, фольклор, вірування та звичаї гуцулів, навколишній рослинний і тваринний світ.

Кераміка використовується в побуті, має практичне та художнє значення. Майстри працюють у сімейних майстернях і невеликих ремісничих майстернях, їхня практика є маркером ідентичності та ознакою приналежності до громади. Кафедра художньої кераміки Косівського коледжу вивчає і підтримує спадкоємність поколінь майстрів і носіїв, збереження традиційного технологічного циклу (гончарні круги, глина, знаряддя праці та гончарні горни).

3) «Орнек – кримськотатарський орнамент та знання про нього». Рік включення – 2021.

Örneк - система символів та їх значень, яка нині використовується у вишивці, ткацтві, гончарстві, гравюрі, ювелірній справі, різьбі по дереву, розпису скла та стін. Символи розташовані так, щоб створити розповідну композицію.

Кримськотатарські громади розуміють значення символів і часто замовляють майстрам створення певних композицій із певним значенням.

Геометричні орнаменти використовуються в основному в ткацтві, тоді як рослинні орнаменти використовуються в усіх інших народних промислах, у тому числі й у тих, які не традиційно практикуються кримськими татарами, наприклад, розпис на склі, розпис на стінах чи полотні. До загальноприйнятих символів належать рослини та дерева, що символізують людей різної статі та віку. Загалом існує близько тридцяти п'яти символів, кожен зі своїм унікальним значенням і конотаціями. Наприклад, троянда символізує заміжню жінку, тополя чи кипарис символізують дорослого чоловіка, тюльпан — юнака, мигдаль — незаміжню жінку чи дівчину. Гвоздика символізує літню людину, мудрість і життєвий досвід. Символічність рослинного орнаменту завжди підкреслюється унікальною кольоровою палітрою та символічними поєднаннями. Наприклад, тюльпан всередині троянди символізує любов або союз чоловіка і жінки. Багато символів використовуються як захисні обереги. Відповідні знання та навички передаються кваліфікованими майстрами в родині і громадах, за допомогою неформального (курси вишивання) і формального навчання (школи, університети).

4) «Писанка: українська традиція і мистецтво оздоблення яєць». Міжнародна номінація, підготовлена спільно з Естонською Республікою. Рік включення – 2024.

Традиція прикрашання яєць – живе культурне явище в повсякденному житті українського народу, яке об'єднує українців усієї земної кулі. З дохристиянських часів традиція пов'язана з віруваннями про створення світу, відродження природи, святкування родючості.

У 988 році Україна прийняла християнство, а розписані яйця стали одним із найважливіших символів нової релігії. Відтоді яйця прикрашають на честь відродження Христа. Писанки виготовляють зазвичай лише раз на рік, на Великдень. Їх приносять до церкви, щоб освятити, а потім дарують після проповіді або приносять додому.

Обмін і дарування писанок є дуже важливим для українців, незалежно від того, пов'язані вони з церквою чи ні. Особисті побажання та послання зафіксовано в різних символах на писанках. Національні візерунки українських яєць не випадкові – кожен мотив має своє значення. Різноманітність і різнобарвність візерунків, мотивів і елементів робить кожне яйце, прикрашене вручну, унікальним.

Назва «писанка» походить від дієслова «писати», оскільки прикраси не малюють, а пишуть воском. Традиційний візерунок наноситься на яйце спеціальним пристроєм, відомим як писачок. Після цього яйце занурюють у фарбу (ділянка, вкрита воском, блокує барвник, усі ділянки, які не покриті воском, будуть пофарбовані). Процедура повторюється доти, доки на яйце буде нанесений потрібний малюнок і кольори.

Практично всі українці знайомі з писанками від самого дитинства незалежно від статусу, переконань чи місця проживання. Знання техніки писанкарства традиційно передаються від матері до дочки. Зазвичай прикрашання писанок було обрядом лише для жінок, хоч зараз це практикується однаково представниками обох статей, незалежно від віку.

Є професійні писанкарки /писанкарі, які розвивають мистецьку традицію, досліджують зразки, вдосконалюють техніку та створюють колекції писанок. Такі колекції можна знайти в музеях і культурних центрах як в Україні, так і в Естонії та інших країнах. Багато писанкарок/писанкарів є членами Національної спілки майстрів народного мистецтва України.

Серед української громади, яка проживає в сучасній Естонії, майстерність прикрашання писанок продовжує залишатися важливою частиною ідентичності громади і практикується переважно в сім'ях та в місцевих культурних центрах, які об'єднують носіїв традицій.

Центральним центром писанкарських заходів та майстер-класів є Український культурний центр у Таллінні.

II. Список нематеріальної культурної спадщини, яка потребує термінової охорони.

1) «Козацькі пісні Дніпропетровщини». Рік включення – 2016.

Громади Дніпропетровщини співають козацькі пісні, які розповідають про трагічні події війни, особисті стосунки воїнів-козаків. Співаки практикують традицію у трьох різних гуртах: «Криниця», «Богуславочка» та «Першоцвіт». Пісні співають для задоволення, носії відчують зв'язок із минулим – своїми предками та історією своєї громади. Багатьом співакам, як чоловікам, так і жінкам, за 70 і 80 років, вони займаються практикою більшу частину свого життя. Групи діють навколо двох основних виконавців: перший, який знає всі тексти пісень, починає співати, потім починає другий (верхнім голосом), за ним решта групи (середніми та нижніми голосами). Якщо в групі немає співаків чоловіків, жінки імітують їхні низькі голоси. Співаки зазвичай збираються регулярно і, хоч не потребують аудиторії, іноді можуть давати концерти. Це традиція передається в сім'ях, де молодші члени вчаться від більш досвідчених, але її безперервність зараз під питанням через старіння популяції носіїв і нестачу інших джерел знань для нових поколінь.

2) «Культура приготування українського борщу». Рік включення – 2022.

Український борщ - це традиційна страва, яку готують на бульйоні з додаванням соку буряка, цукрового буряка або зброженого бурякового соку. Версій багато, і практика передбачає рецепт, спосіб приготування і нагоду, за якою готується той чи інший варіант. Борщ готують переважно жінки, хоч багато чоловіків також сьогодні готують його як повсякденне блюдо. Практика багатовікова, передається в родині, з дітьми, які беруть участь у підготовці. Український борщ, як вираз гостинності, об'єднує за столом людей різного віку, статі та походження. Використовується також в обрядовій практиці, наприклад, на Поділлі, де третій день весілля зберіг свою обрядову назву «до невістки – на борщ» у значенні «зайти до невістки борщу поїсти». Борщ оспівують у казках, народних піснях та прислів'ях і розглядають як маркер стилю життя та ідентичності. Однак життєздатність елемента опинилася під загрозою через різні чинники з початком широкомасштабної воєнної агресії в лютому 2022 року, включаючи витіснення носіїв з їхніх громад та культурних контекстів, необхідних для приготування та споживання борщу в Україні. Крім того, руйнування навколишнього середовища та традиційного сільського господарства завадили громадам отримати доступ до місцевих продуктів, таких як овочі, необхідні для приготування страви. Незважаючи на ці труднощі, громади по всій Україні об'єдналися навколо елемента, розуміючи його традиційну та культурну цінність у житті сьогоденної України.

II. Реєстр належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини

1) «Програма з охорони кобзарсько-лірницької традиції». Включена до Реєстру належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО у 2024 році.

Кобзарство – явище української культури, що виникло в ранньомодерну добу і поширилося на всіх теренах, населених українцями. Первинною формою був усний переказ сліпих мандрівних співаків, які супроводжували свій спів грою на кобзі та бандурі. Вони створили власний світогляд і стиль життя. У народі їх називали «старцями», «дідами», а більш шанобливо – «божими людьми». Від середини XIX століття з ласки Тараса Шевченка їх стали називати кобзарями.

Для організації та регулювання своєї діяльності, захисту своїх прав старійшини створювали територіальні асоціації (братства), засновані на принципах демократичного управління, з виборними посадами, але з верховною владою, наданою зборам, правомочним здійснювати суд, розпоряджатися спільними коштами та приймати нових членів. Братство надавало права на навчання і контролювало цей процес. Воно мало свій ритуал прийому до складу, обумовлений професійним знанням пісень і таємною мовою (лебійською мовою, від «лебій» – старий або жебрак). Найчастіше такі об'єднання називали «цехами».

У 1920–30-х роках комуністична влада заборонила діяльність старшинських об'єднань на окупованій частині України, носіїв було репресовано, багато з них вбито, музичні інструменти конфісковано та знищено. Діяльність об'єднань була загнана в підпілля. Дивом окремі бандуристи та лірники, ентузіасти кобзарства, пережили репресії та голодомор і донесли до нашого часу традиційні інструменти та репертуар у неспотвореному вигляді. Тим часом на Волині, Західному Поділлі, Галичині та Гуцульщині, окупованих Радянською імперією лише в середині XX століття, традиційна діяльність лірників тривала до кінця 1980-х років.

З 1980-х років носії та практики, майстри музичних інструментів, дослідники, об'єднані навколо Київського, Харківського та Львівського кобзарських цехів, зосередились на охороні кобзарської та лірницької традиції. Їхньою основною метою було передавати знання та навички, певний кодекс поведінки, правила та компетенції, які історично склалися та жили в громаді, шляхом навчання та опанування з використанням власних людських, фінансових та інтелектуальних ресурсів.

Було розроблено програму, яка базується на дослідженнях, відродженні втрачених сегментів шляхом наукової реконструкції та передачі знань. Зокрема, кобзарські цехи розробили систему навчання підмайстрів, яка складалася з таких напрямків:

- 1) обов'язкові комплекси знань, а саме: вивчення історії явища, передача етичних і моральних цінностей, таких як демократія, взаємодопомога, повага до чужої думки, дотримання цехових принципів;
- 2) навчання грі та вивчення текстів кантів, псалмів та епічних творів – дум, історичних і козацьких пісень, балад та інших творів, що становили традиційний репертуар кобзарів і шарманів;
- 3) виготовлення музичних інструментів (кобза, бандура, колісна ліра);

4) оскільки історично кобзарі були незрячими людьми, кобзарські цехи проводять роботу серед осіб з вадами зору щодо залучення їх до активного життя, довіряючи кобзарському ремеслу; сьогодні ця практика поповнилася роботою з пораненими, які втратили зір, пропонуючи терапевтичний вплив.

Кобзарські цехи розробляють, випробовують, впроваджують та аналізують різні заходи для підвищення видимості традиції, збереження та поширення практики.

З 1991 року кобзарські цехи співпрацюють з Національним центром народної культури «Музей Івана Гончара» для поширення практики. Завдяки існуючій цеховій системі навчання – з вуст в уста, від майстра до учня – ця практика зуміла подолати важкі часи заборон і переслідувань в Україні 1920–30-х років.

Основна мета програми – підтримка, захист та збереження кобзарсько-лірницької традиції. Сьогодні програма реалізується через спільнокошт Кобзарських цехів та деяких стейкхолдерів, а також за підтримки різноманітних фондів, що роблять пожертви цехам.

